

Johannes Elgvin:

Arbeiderpartiets forsvars- politikk i søkelyset

Morgenpostens kronikk 15. august 1961

Nils Ørvik: Sikkerhetspolitikken 1920—1939. Fra forhistorien til 9. april 1940. Bind II: Vern eller vakt? 377 s. Etterskrift og English Summary, ialt 479 s. Utg. Forsvarets krigshistoriske avdeling. Grundt Tanum forlag 1961.

Første bind i dette verk hadde undertitelen Solidaritet eller nøytralitet, og i vår anmeldelse karakteriserte vi det bindet som et usedvanlig verdifullt og skjellsettende arbeide. (Morgenposten 14.2.61.) Med dette annet bind kan vi bare slå fast at dr. Ørvik har igjen levert et fremragende verk, og uten tvil rager dette godt opp over det første. Det

er skrevet med en god penn, og fremstillingen er til tider så direkte spennende at igjen bekrefter det gamle ord seg om at virkeligheten er mer fascinerende enn noen roman.

Dr. Nils Ørvik behandler i dette bind regjeringen Nygaardsvolds forsvarspolitik. Han har delt fremstillingen i to: Regjeringens politikk før og etter München-krisen i 1938. Han har måttet ta med det grunnlag Arbeiderpartiets regjering hadde å bygge på fra Venstres forsvarsordning av 1933, og selvfølgelig opposisjonspartiens holdning. Skal bokens innhold sies kort, må det bli at dette er det absolutt kraftigste oppgjør med Arbei-

derpartiets regjering som hittil er kommet fra ansvarlig historisk hold. Det var i disse årene en direkte forsvarspolitisk allianse mellom Arbeiderpartiet og Venstre under Joh. Ludw. Mowinckel, og kritikken rammer i like høy grad Venstre som Arbeiderpartiet. Det saklige innhold i kritikken blir ikke mindre av at forfatteren selv er arbeiderpartimann, men igjen har han holdt fremstillingen på det samme objektive plan som i sine tidligere verker. Her er en vilje til upartiskhet og dermed en nådeløs avsløring av regjeringens tre ledende menn, Johan Nygaardsvold, forsvarsministeren Fr. Monsen og

utenriksministeren Halvdan Koht, som til tider også var fungerende statsminister og vel var regjeringens sterkeste mann. Det er ingen grunn til å legge skjul på at dr. Ørviks fremstilling rammer Koht aller hardest, og angrepet er så hardt at tidligere ventet man til en politiker var død med å komme med en slik hensynsløs fremstilling. Det står ikke med direkte ord her at Koht lyver i sine memoarer, men det reelle innhold i dr. Ørviks analyse er at Kohts memoarer på viktige punkter er i strid med de faktiske forhold.

Forfatteren viser en beundringsverdig evne til å trekke frem også det som taler til forsvar for regjeringens handlinger, men intet kan rokke ved den fatale grunnsannhet at regjeringen bærer hovedansvaret for at Norge ikke hadde noe brukbart forsvar 9. april 1940. Arbeiderpartiet hadde 70 mann på Tinget, og den kunne være sikker på parlamentarisk flertall i forsvarssaken om den hadde våget å bryte med Venstre. Sluttsteinen på denne politikk burde vært at de tre herrer Nygaardsvold, Monsen og Koht burde vært stilt for riksstret og fradømt enhver politisk ære. Venstres store fører Mowinckel hører selvfølgelig hjemme i samme selskap.

Tilsvarende er det fra Stortinget før 1940 tre navn som lyser for sin klare holdning i forsvarssaken, og det er Høyres C. J. Hambro, Sven Nielsen og Trygve Sverdrup. Og disse får følge av en mann utenfor Tinget, nemlig Otto Ruge. Men alle talte for døde ører. Dr. Ørvik har en kritikk både av disse og deres parti, nemlig at det ikke ble satt opp et klart forsvarspolitisk alternativ til regjeringens politikk. Til det vil jeg svare med de ord dr. Ørvik bruker i en helt annen forbindelse: Det var ikke praktisk politikk, de inntok et utpreget upopulært standpunkt, de fant det tydeligvis håpløst å kjempe mer mot strømmen (s. 217). Enhver som forsøkte å tale forsvarets sak, ble automatisk utsatt for en strøm av hånsord og skjellsord i Arbeiderbladet, og i Stortinget lot Nygaardsvold ingen anledning gå fra seg til å hudflette forsvarets talsmenn. Politisk sett er Høyre én ting å bebreide, nemlig at det ikke våget i høyere grad å være upopulær. En skarpere opposisjon kunne uten tvil vært ført, og også Høyre hadde «forsvarssvake» menn, som Lykke, men jeg er ikke enig med forfatteren i at motstanden mot Arbeiderpartiets og Venstres forsvarspolitikk ikk var markant. Er politikk det muligens kunst, kunne

forsvarsvennene svekket sin posisjon om de hadde vært enda mer høyroretet i sine krav. Dessuten kom motstanden mot regjeringen frem ikke bare i Tinget. Forfatteren har undersøkt pressen og selvfølgelig funnet at mest forsvarsnegativ var Dagbladet og Arbeiderbladet. Særlig om Dagbladets holdning må sies at den var ikke bare negativ, men reaksjonær i ordets egentligste og beste betydning. Tilsvarende fulgte Høyres presse partiets stortingsmenn, men motstand mot regjeringen fant man i særlig grad i det uavhengige «Farmand». Det overrasker meg meget at forfatteren i det hele tatt ikke har ett ord om dette organs holdning, særlig fordi det holdt en konsekvent, forsvarspositiv linje under hele Arbeiderparti-regjeringen. Allerede i 1935 hadde det en artikkel: Hvis krigen kommer... og spurte der: «Hva vil hende Norge? Det bestemmes ikke av oss. Vi er forsvarsløse og dermed maktløse.» Farmand fortsatte ved hver eneste korsvei og rope et varsko, men fullstendig forgjeves.

Norge hadde bygget sin militære styrkestatus på ett bestemt begrep, nemlig det som ble kalt «den forutseende utenriksledelse». Dette fine ord innebar at når faren truet, skulle utenriksledelsen melde

fra til regjeringen og dermed til de militære, at nå må vi se å få forsvaret i stand. Og så satt da Halvdan Koht med alle tråder, rapporter og meldinger i sin hånd, men tolket alltid situasjonen slik at muligheten for fred var større enn faren for krig. På Arbeiderpartiets landsmøte i 1936 vant Koht en partiseier som gjorde det vanskelig for de forsvarsvennlige innen Arbeiderpartiet «å svinge partiet i retning av en virkelig beredskapspolitikk» (s. 97). Dette var samtidig med at «Farmand» skrev: «Den største krigsfare truer i øyeblikket fra Tyskland...» og vi må «ta like stor avstand fra den mentalitet som man finner i de kommunistiske som i de nazistiske diktaturland. I denne kamp har Norge ikke bare en rett, men en plikt, til å opptre». Samtidig var nettopp «den fascistiske fare» en av hovednøkklene for å forstå Arbeiderpartiets sikkerhetspolitikk i 30-årene. Men hovedtyngden innenfor partiet anså ikke faren for å være rettet militært mot Norge. Videre var problemet hvilken oppgave det militære skulle ha. Det er dette som ligger i bokens undertittel: Vern eller vakt?

Skulle Norge ha et virkelig forsvar som var et vern om

Forts. side 10

Morgenpostens kronikk

Forts. fra side 5

Norges eksistens som fri og selvstendig nasjon — eller skulle det ha militære styrker som skulle opptre som vakt om en nøytralitet? Sagt på en annen måte: Skulle nøytraliteten forsvares eller bare markeres? Skulle man hindre en ransmann å trenge inn i huset eller skulle man bare si til ham at det er ikke lov å røve og rane, men så la ham gjøre det allikevel fordi man ikke kunne hindre ham?

Etterat tyskerne hadde marsjert inn i Prag, skrev Dagbladet på lederplass: «Er det meningen at vi skal forsvare oss mot en stormakt fordi tsjekkerne ikke gjorde det? Krig mot en stormakt er selvmord, til å gjøre selvmord trengs ikke kanoner.» Noen militære forsøkte igjen å tale forsvarets sak. De ble kanskje sterkest støttet av Farmand, som indirekte forlangte at regjeringen burde gå, men Arbeiderbladet bjeffet ondartet: «Men er det virkelig så at det er offiserene som vil slå seg vrang om det skulle komme noe på, bør de si fra i tide, slik at de kan entlediges.»

Bakgrunnen for den forsvarsnegative holdning var, som en ledende arbeiderpartimann uttrykte det: Krig er identisk med utslettelse. Det var den samme tankegang som er kommet til uttrykk i vår tid fra atomprotestantene at vi vil ikke ha noensomhelst chanser til å overleve, så det er like godt å avvikle hele forsvaret. Men det hverken ville eller kunne regjeringen gjøre. For som selvstendig, nøytral stat pliktet landet å ha et visst forsvar. Derfor kunne man ventet at hovedproblemet var blitt gjennomdiskutert: Skulle Norge forsvare seg i en krig? Men noen slik diskusjon fant aldri sted. «Regjeringen tok ikke i min tid prinsipielt standpunkt til spørsmålet om et eventuelt angrep skulle møtes med krig — hverken i regjeringen, utenrikskomiteén eller i Stortinget var det drøf-

mars — kunne Mowinckel i hemmelig stortingsmøte berolige med at det var ingen fare fra Tysklands side. Når det gjelder Mowinckel, er det dessuten langt viktigere at denne mann var fullstendig blottet for å erkjenne noen verdi i et folks vilje til å forsvare sitt land, selv der hvor situasjonen er håpløs. Mowinckels store tale 3. mai 1939 i Stortinget er et rystende dokument. Noen millioner fra eller til spilte ingen rolle. Vi kunne likevel ikke hindre en stormakt fra å sette seg fast (s. 357). Ørvik hevder at Koht på denne tid sto Mowinckels syn meget nær (s. 358). Og denne utenriksminister som hadde gått inn for «den forutseende utenriksledelse», og som — ut fra hans egne ord — i mars 1939 visste sikkert at krigen ville komme i september 1939, og som i april 1939 sa fra til den engelske minister i Norge at han visste klart hva han ville gjøre hvis han ble stilt overfor et tysk ultimatum — han ga ingen beskjeder til den militære ledelse. Han ga ingen ordrer som kunne gitt «støtet til den kjedereaksjon av forsvarstiltak» som var absolutt nødvendig (s. 357).

Hvilke tanker har så regjeringens sjef, Nygaardsvold, gjort seg? Jo, han hatet inderlig krig, og derfor hadde han visst forferdelig liten lyst til å forberede seg på at den kunne komme. Landet skulle nok forsvares, men på følgende måte: Først ved å styrke landet økonomisk — selvberging — dernest ved å trygge det ved store matlagre. Riktignok ble disse konsentrert i de større byer slik at de måtte virke som en kjempestor geitost på en sulten rotte — men myndighetene ville ikke høre på advarsler her. En av mine hjemmelsmenn uttalte i juni 1940 at han hadde talt for fullstendig døde ører med sitt forslag om spredning av lagrene, og avisene fortalte hvor store lagrene var blitt.

Den tredje måten landet skulle forsvares på, var den

menn. De manglet statsmennenes evne til å tenke i perspektiver der politikeren ser dagens situasjon og tenker på sin og partiets posisjon.

i perspektiver ble stilt på en prøve i april 1939 — altså kort etterat Hitler hadde slukt hele Tsjekkoslovakia (det er gal datering hos Ørvik, s. 227). Roosevelt hadde da kommet med en klar aksjon ut fra de farer som truet, og Hitler forsøkte å ta brodden av denne ved å spørre en rekke land om de virkelig følte seg truet. Kort etter kom Hitlers tilbud om ikke-angrepspakter med de nordiske land. Ørvik behandler utførlig ikke-angrepstilbudet, men nevner ikke i det hele tatt Roosevelts aksjon. Saken var nemlig at når regjeringen ved Koht svarte at Norge følte seg ikke truet, så oppnådde Norge å karakterisere Roosevelts henvendelse som høyst malplasert, og det burde vel ikke vært noen særlig grunn for Norge til direkte å fornærmere USA's statsoverhode. Nederland svarte da også anderledes, nemlig at de kunne tenke seg å føle seg truet i fremtiden. Samtiden vurderte fullt ut forskjellen mellom dette og f.eks. Norges svar.

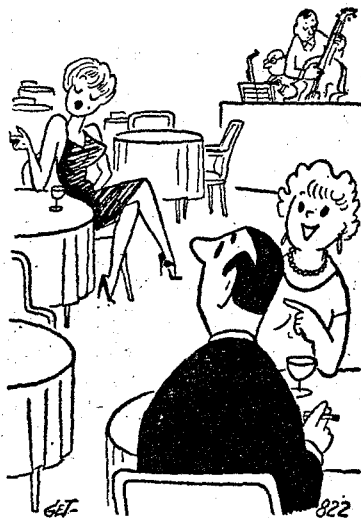
Dette er ikke uvesentlig, særlig når man ser det i relasjon til at Statens filmcensur forbød — sommeren 1939 — den nazifiendtlige filmen «A Nazy Spy». Forbudet kom etter samråd med Justisdepartementets ekspedisjonssjef. Kanskje den daværende justisminister — var det Trygve Lie? — kan reddegjøre litt for saken, som ikke har fått plass hos Ørvik.

Hvilke tanker gjorde så utenriksminister Koht seg sommeren 1939? Han var jo helt sikker på at krigen ville komme i løpet av en måned. Ørvik sier det slik: «Det var jungelens lov som nå rådde i Europa. Den nasjon som ville overleve i en slik verden, måtte innrette seg etter forholdene slik som de var, — ikke slik som de burde være, — og stå klar til å bite fra seg med det den hadde. En forståelse av denne situasjon, og av de midler som den krevet, var de

eller i Stortinget var det drøftet et slikt tilfelle.» Dette er forsvarsminister Fr. Monsens ord fra 1946, og det må sannelig være vidne godt nok. Samtidig sa Koht i sin forklaring til Undersøkelseskomisjonen at han aldri hadde ment at et folk ikke skulle forsvare seg mot et angrep. Men han sa heller ikke at det under enhver omstendighet skulle gjøre det (s. 354, 358). Koht sa: «Spørsmålet har for meg alltid vori kva vi hadde evne til og kva som var klokt å gjera.» C. J. Hambro hadde både i 1938 og 1939 reist klare mistillitsforslag til regjeringen, men ble begge ganger nedstemt, henholdsvis med 110 og 103 mot 33 og 36 stemmer. Det største ansvar for avstemningen i 1939 faller på J. L. Mowinckel som kom med et motforslag til Hambro, og dette tillitsforslag som var formet på en politisk smart måte, ga blanco fullmakt til regjeringen — det ble vedtatt med bare 88 mot 51 stemmer — og Høyres opposisjon var kvalt på ubestemt tid, for Nygaardsvold kunne hver gang bare henvise til blancofullmakten. En uttalelse fra Hambro i 1957 er vel verd å merke seg: Både i 1937 og senere var det en mulighet for å få Arbeiderpartiet med på høyere forsvarsbevilgninger, men Mowinckels holdning hindret det. Dette bekrefte av Trygve Lie som i 1959 uttalte til forfatteren at Nygaardsvold alltid var engstelig for at Mowinckel skulle «ta innersvingen» på ham (s. 271).

Dr. Ørvik hevder at det er vanskelig å vite hva offiserene og politikerne virkelig har ment om faren fra Tyskland, fordi vi ikke har noen pålidelige meningsmålinger å holde oss til (s. 333). Han nevner at Otto Ruge klart ga uttrykk for at Tyskland kunne forsøke en invasjon. Men allerede i 1938 — kort etter Anschluss — sa Farmand like tydelig at neste gang blir det Tsjekkoslovakia og så: «Det er riktigst å forberede seg på at Europa kan stå i brann før noen aner det.» Samtidig kom avisen med en klar advarsel til de nordiske folk. Men i mai 1939 — etter at hele Tsjekkoslovakia var tatt i

Den tredje måten landet skulle forsvares på, var den militære. Denne prioriteringen var Arbeiderbladets egen (s. 370) i mars 1939, og kom som en kritikk av Hambro og hans «tåpelige snakk». Viktigere er at Arbeiderbladets og Nygaardsvolds måte å se tingene på — den økonomiske selvberging er viktigst — lullet folk inn i en virkelighetsfjern oppfatning. Det som egentlig skjedde, var at man fikk folk til å tro at det viktigste her i livet er å passe sin aker og sitt kjøpmannskap, det største er å ha kjøttgrytene fulle og bygge sin låve større, så man kan ta imot den gode høst. Selvfølgelig var Nygaardsvold kommet til makten på programmet «Hele folket i arbeid», men dermed var ikke sagt at det måtte være «noe så merkelig selvmotsigende over Arbeiderpartiets forsvarspolitik» (s. 94) som førte til at forsvarsviljen og evnen ble svekket. Jeg glemmer aldri noen ord en sveitsisk diplomat uttalte til meg: En statsmann har aldri lov til å gjøre en feil. — Og det var nettopp feil på feil som ble gjort av regjeringens ledende menn, men så var de heller ikke statsmenn. Ørvik spør — uten å gi svar — hvorfor ikke regjeringen la opp en virkelig sosialistisk forsvarspolitik. Svaret vil aldri komme utenom at regjeringens og partiets øvrige ledende menn ikke hadde stort nok format. De var nok store politikere for hjemlig bruk, men ikke stats-

— Du Alf, gå bort og inviter henne på en dans og spør hvor frøeren hennes bor hen.

denne situasjon, og av de midler som den krevet, var de norske statsmakter sommeren 1939 ikke nådd frem til.»

Fra denne sommeren minnes jeg noe som gjorde et sterkt inntrykk på meg dengangen. Det var luftvernballongene jeg så i England, og den vilje til forsvar som England kunne oppvise. Noen dager senere satt jeg på en fjellknaus ved Oslofjorden sammen med en 21-årig venn. Vi snakket om den situasjon som hele Europa sto overfor, og så falt hans ord: «Hvis krigen bryter ut, da kommer Norge med i den temmelig fort.» Jeg var noen år yngre, og ordene hadde nærmest en sjokkartet virkning.

Men regjeringens budsjettforslag for 1939—40 lå omtrent på samme nivå som fjorårets. Så sent som april 1939 fikk regjeringen tilbud fra USA's utenriksminister om å få kjøpe moderne anti-bombefly, men Koht slo ikke noen allarm (s. 450). Koht har gitt et svar nettopp på denne anklagen (Samtiden 1960, ikke nevnt hos Ørvik), men tilfredsstillende for regjeringens holdning er det ikke. Iallfall ga Frankrikes utenriksminister, Bonnet, to råd til Koht i mars 1939: Styrk landet militært, send gullet vekk. Koht tok ordene om gullet alvorlig, men ikke ordene om forsvaret (s. 450).

Boken fører frem til krigsutbruddet september 1939, og siste bind vil omhandle tiden frem til 9. april. Er det like meget sprengstoff også der? Iallfall har dr. Ørvik allerede levert en fremragende innsats, og de øvrige innvendinger jeg har, er av så detaljert art at det er ingen grunn til å la dem skygge for hovedinntrykket: En betydelig forskerinnsett. Det er vel selvsagt at alle som er omtalt i boken — personer, organisasjoner og presseorganer — studerer den flittig, og forhåpentlig lærer noe av den. Et slikt historisk arbeide er fullgodt middel for enhver politisk interessert — og det er vel alle som akter å stemme ved stortingsvalget ihøst — til å få perspektiv og dermed sikkerhet over sitt politiske syn. Uten et studium av forrige generasjons politikk står man i fare for å seile uten ro.

Morgenbladet posten 15 aug. 61